

ПЕРЕТИН СТВЕРДЖУВАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ У ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті представлено модель функційно-семантичної категорії ствердження в українській літературній мові. З'ясовано, що структура категорії ствердження у функціонально-стильових секторах охоплює широкий арсенал засобів експлікації, наприклад, лексичних, фразеологічних, лексико-граматичних, граматичних, зокрема, морфологічних і синтаксичних. Установлено ядерну, приядерну, проміжну, периферійну та крайню периферійну зони функціонально-стильової реалізації стверджувального значення.

Ключові слова: стверджувальне значення, функційно-семантична категорія ствердження, засоби вираження, функціональні стилі української літературної мови.

В статтє представлена модель функціонально-семантической категории утверждения в украинском литературном языке. Установлено, что структура категории утверждения в функционально-стилевых сферах охватывает широкий арсенал средств выражения, например, лексических, фразеологических, лексико-грамматических, грамматических, в частности, морфологических и синтаксических. Установлено ядерную, приядерную, промежуточную, периферийную и крайнюю периферийную зоны функционально-стилевой реализации утвердительного значения.

Ключевые слова: утвердительное значение, функционально-семантическая категория утверждения, средства выражения, функциональные стили украинского литературного языка.

The necessity for a detailed study of the specifics of language categories, its basis for interpretation serves their consistent implementation at different levels of language and undoubtedly becomes relevant. That is why the purpose of the research is to find out the intersection of affirmative meaning in the functional styles of modern Ukrainian literary language. The goal involves the following tasks: to establish a nuclear, around nuclear, intermediate, peripheral and extreme peripheral zones of functional-style implementation for affirmative meaning. The object of the study is multi-level linguistic means as explicit categories of affirmation in Ukrainian literary language. The subject of analysis is the hierarchy of these means within the functional-semantic category of affirmation. Functioning in the language of multilevel means for the explication of the thought-speech category of affirmation testifies to the importance of its reflection in the cognitive-communicative activities of Ukrainians. The category of affirmation has a complex heterogeneous structure. within our study There is presented a model of the functional-semantic category of affirmation in the Ukrainian literary language. There is represented the section for the various modes of affirmation in the functional styles in Ukrainian literary language. It has been found out that the structure of the category of affirmation in the functional-style sectors consists of a wide arsenal of implementation means: lexical, phraseological, lexical-grammatical, grammatical, in particular, morphological and syntactic. There are established five zones of functionally-stylistic realization. The prospect of further study is expressed in a more detailed interpretation of affirmation category in functional types of sentences and identification for the crossing zones of the affirmative and negative units.

Key words: affirmative meaning, functional-semantic category of affirmation, means of expression, functional styles of Ukrainian literary language.

Для сучасного наукового мовознавчого простору характерна тенденція до кваліфікації синтаксичних явищ в аспекті функційно-семантичних параметрів, складниками яких є лінгвістичні категорії (М. Баган [2], В. Барчук [3],

Т. Ткачук [13], С. Шабат-Савка [17] та ін.). Потреба докладного вивчення специфіки мовних категорій, підґрунтям для інтерпретації яких слугує послідовна реалізація їх на різних рівнях мови, безперечно, набуває актуальності. Саме тому в статті ставимо за мету з'ясувати місце перетину стверджувальних значень у функціональних стилях сучасної української літературної мови. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: установити ядерну, приядерну, проміжну, периферійну та крайню периферійну зони функціонально-стильової реалізації стверджувального значення. Об'єктом дослідження є різнорівневі мовні засоби як експлікатори категорії ствердження в українській літературній мові. Предмет аналізу – ієрархізація цих засобів у межах функційно-семантичної категорії ствердження.

Різні підходи до трактування та інтерпретації категорії ствердження уможливають її формування й систематизацію різнорівневих засобів вираження, що представляють семантичний потенціал ствердження. Уналежнюючи категорію ствердження до функційно-семантичних, потрібно враховувати її логіко-граматичний потенціал, а також комунікативно-прагматичний у процесі інвентаризації її складників та ядра. Функційно-комунікативний перетин значення ствердження зумовлений наявністю чималої кількості мовних засобів, що в певних комунікативних ситуаціях актуалізують функцію ствердження.

У межах дослідження з опертям на фактичний матеріал вважаємо, що структура категорії ствердження у функціонально-стильових секторах охоплює широкий арсенал засобів реалізації, наприклад, лексичних, фразеологічних, лексико-граматичних, граматичних, зокрема, морфологічних і синтаксичних.

Структурування функційно-семантичної категорії ствердження позначає поділ на зони. Так, О. Бондарко, Є. Гулига та Є. Шендельс виокремлюють центральні, первинні, домінантні, ядерні зони, а також периферійні, вторинні [4, с. 25; 6, с. 74]. Натомість І. Харитонova, крім

ядерної й периферійної, розрізняє також проміжну зону [16, с. 111]. Л. Владимирська фіксує ядерну, центральну, периферійну зони [5, с. 373]. Т. Ткачук розмежовує ядерну, приядерну, периферійну та крайню периферійну зони [13, с. 161]. Розширюючи класифікацію, яку подає Т. Ткачук, уважаємо, що для структури функційно-семантичної категорії ствердження характерний поділ на ядерну, приядерну, проміжну, периферійну та крайню периферійну зони.

Визначення параметрів функційно-семантичної категорії залежить від засобів різних мовних рівнів, у межах яких вона має неоднаковий ступінь значущості. Українці з опертям на наукові здобутки попередників [5, с. 23–26; 6, с. 78] пропонують виділяти центр і периферію функційно-семантичної категорії за такими ознаками: 1) максимальна концентрація специфічних для певної функційно-семантичної категорії ознак та їхнє розходження на периферії; 2) зосередження функційного навантаження домінантів у центрі та зменшення навантаження, асистемність у конститuentів периферії; 3) чітко виражена спеціалізація конститuentів ядра й нижчий рівень або імпліцитність спеціалізації реалізованої семантичної функції в конститuentів периферії; 4) висока частотність використання центральних конститuentів функційно-семантичної категорії порівняно з конститuentами периферії [7, с. 16–17; 13, с. 21].

Зважаючи на погляди Є. Гулиги та Є. Шендельс, наведені в роботі «Грама­тично-лексичні поля в сучасній німецькій мові», згідно з якими «домінантою мікрополя ствердження є реченнєве модальне слово *так*» [6, с. 135], урахуовуючи думку Л. Владимирської, котра до ядра категорії ствердження уналежнює «дійсний спосіб, з одного боку, як найчастотніший маркер оцінки реальності предикативного зв'язку, а з іншого, як загальний показник для монологічного та діалогічного мовлення, що може зреалізувати грама­тичне значення ствердження», а до центральної зони зараховує «стверджувальні модальні слова-речення та дієслівні

лексеми, що містять сему 'ствердження' [5, с. 319], спираючись на проведене дослідження, уважаємо, що *ядерну* зону формують одиниці, що спеціалізуються на прямому, однозначному, систематичному вираженні ствердження. Її реалізують передусім засоби граматичного рівня мови, зокрема, морфологічні й синтаксичні. Заповнення *приядерної*, *проміжної*, *периферійної* та *крайньої периферійної* ніші залежить від ступеня віддаленості інших засобів від семантики категорії ствердження. Зокрема, *приядерну* нішу вербалізують лексеми, які є найпоказовішими для передавання значення ствердження, наприклад, частки, модальні слова, дієслова, іменники тощо. *Проміжну* зону формують засоби, що прямо не співвіднесені зі стверджувальним змістом і реалізують його за допомогою заперечних засобів. *Периферійну* нішу охоплюють ті маркери, що спеціалізуються на опосередкованій, непрямій реалізації категорії ствердження, наприклад, синтаксичні засоби, репрезентовані риторичними питаннями, опативними або питальними реченнями тощо. Відповідно *крайню периферійну* зону представляють найменш частотні мовні одиниці та ті, що беруть участь у формуванні ствердження, не актуалізуючи безпосередньо категорійне значення, наприклад, сполучники, прийменники тощо.

Отже, у межах нашого дослідження спробуємо поетапно представити модель функційно-семантичної категорії ствердження. Зважаючи на те, що категорія ствердження має складну неоднорідну структуру, на нашу думку, доцільним є виокремлення *ядерної зони* у функціонально-стильових секторах. До неї зараховуємо передусім стверджувальні речення, що експлікують значення ствердження здебільшого у формі розповідних речень за допомогою індикатива. Крім того, форми дійсного способу можуть відбивати широке коло модусних значень, наприклад, потребу, реальність, доцільність, необхідність, можливість і виконувати стверджувальну функцію щодо повідомлюваного: *Найпокірніша слуга цим повідомляє, що Ми отримали Вашого дружнього листа, який приніс нам надзвичайну*

радість і задоволення [15, с. 63].

Належність розповідних речень до ядерних маркерів ствердження зумовлено також тим, що функція ствердження характерна передусім для констатувальних речень, підґрунтям яких є інформативне осмислення, що, за словами М. Мірченка, створене «взаємодією граматичної семантики форми та лексичної семантики наповнювача цієї форми» [8, с. 325]. Граматичним маркером розповідних речень зі стверджувальною семантикою є відсутність заперечення при предикаті в позиції присудка або головного члена односкладних речень. Наприклад: *Цілком очевидно, що лише будучи зв'язаними між собою, слова, які наповнюють рядки наведеного вірша, створюють те, що ми можемо назвати текстом, або фрагментом художнього тексту* [9, с. 195].

Ураховуючи полістатусний характер категорії ствердження, вважаємо логічним виокремлення *приядерної зони* та зарахування лексем на кшталт *Так; Отож; Авжеж; Добре; Аякже; Звичайно; Правда; Гаразд; Правильно; Точно* до *приядерних експлікаторів* ствердження, зважаючи на те, що вони містять сему 'ствердження' у своєму семантичному потенціалі. В українській мові такі одиниці здебільшого кваліфікують як слова-речення зі стверджувальним змістом, які реалізують пряме ствердження того, про що запитують. Стверджувальні слова-речення, представлені частками (*Так! Ага! Атож! Еге!*), модальними словами (*Добре! Гаразд! Абсолютно! Вірно! Без сумніву!*), вигуками (*Слава Богу! Ой лишенько! Ой господи, господи!*) та словосполуками (*Так воно і є! Ще б пак! Так тому й бути!*), наявні майже в усіх функціональних стилях мови та формують перший рівень *приядерних вербалізаторів*. За допомогою таких одиниць мовець виражає модальні значення згоди, висновковості, підтвердження, констатації, конкретизації, узагальнення, переконаності, категоричного запевняння, схвалення, прохання, запрошення, побажання, спонукання тощо. Наприклад: *Він вливається в людину так вільно та природно, ніби гріх – це найкраща пожива для людської душі? – Аякже* [10, с. 66].

Відомо, що експлікують ствердження своїм лексичним значенням слова різних частиномовних слів, тому важливим, на нашу думку, є виокремлення другого рівня приядерної ніші та належність іменників, прикметників, числівників, дієслів і займенникових лексем із семою 'ствердження' до цієї лакуни (слова на зразок *констатація, стверджувальний, констатувати, засвідчувати, свідчення, істина, істинний, аргументувати, аргументація*).

Досить активні у вираженні ствердження фразеологічні сполуки на кшталт *ставити крапку, в один голос, від гудка до гудка, з голочки, на коні, від альфи до омеги* та ін., які формують *проміжну зону* досліджуваної категорії та здебільшого характерні для таких функціонально-стильових секторів, як розмовний, художній, епістолярний, публіцистичний. Уживання фразеологічних стверджувальних одиниць у мові зумовлене насамперед тим, що вони мають широкий потенціал для передавання різних конотацій ствердження (успішності, достатку, естетичності, яскравості, краси тощо). Фразеологізми виражають ствердження в реченні самостійно, зокрема, фразеологічний зворот може бути певним лексико-граматичним маркером стверджувальності всього вислову.

Зважаючи на те, що розходження й послаблення семантичних особливостей, за В. Адмоні, «відбувається на периферії поля» [1, с. 48], доречним уважаємо розподіл конститuentів залежно від ступеня віддаленості від центра. До стверджувальних вербалізаторів у *периферійній зоні* уналежнюємо риторичні питання, оптативні та питальні речення, якими почасти послуговуються мовці в розмовному, художньому, науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, епістолярному й конфесійному стилях мови. Уживання риторичних питань уможлиблює формування персуазивних, евіденційних, епістемічних та емоційно-оцінних модусів ствердження на першому рівні периферійної зони (*І знову спекуляція всім святим – аби вижити, черево напхати, а народ, а Батьківщина?* [12, с. 27]). Другий рівень периферійної лакуни

представлений оптативними реченнями, які репрезентують функцію ствердження з відтінками бажання, побажання, прохання, поради щодо реалізації певних дій. Наприклад: ***Бажаю так скінчити я свій шлях, / як починала: з співом на устах! Хай же думка моя вільно лине*** [14, с. 134]. І нарешті, питальні речення, зокрема питально-уточнювальні, виявляють активність на третьому рівні периферійної зони, оскільки за допомогою суб'єктивно-модальних значень співвідносяться з розповідними реченнями-констатаціями (*Ми з вами журуємо по своїх америках-австраліях-канадах, а вони тут (жест у бік Синка), значить, повинні без машин і без квартир?*) [12, с. 55].

У межах нашого дослідження серед маркерів експлікації категорії ствердження у функціонально-стильових секторах розрізняємо сполучники (*і, та, оскільки, бо, так само як*) та прийменники (*серед, услід, поряд, біля, протягом*), які зараховуємо до *крайньої периферійної зони*. Крайню периферійну лакуну формують прийменники й сполучники, які прямо стверджувальну функцію не реалізують, утім, наголошують та акцентують увагу на певному стверджувальному компоненті речення, формують семантико-синтаксичні відношення між частинами речень, наприклад, передаючи ствердження зі значенням послідовності, часової наступності, одночасності тощо.

Отже, функціонування в мові різнорівневих засобів для експлікації мисленнєво-мовленнєвої категорії ствердження свідчить про важливість її відбиття в пізнавально-спілкувальній діяльності українців. Оскільки категорія ствердження має складну неоднорідну структуру, у межах нашого дослідження репрезентовано перетин різних модусів ствердження у функціональних стилях української літературної мови. Перспективу для нових студій убачаємо в докладнішій інтерпретації категорії ствердження у функційних типах речень та виявленні зон перетину стверджувальних і заперечних одиниць.

Бібліографічні посилання

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва-Ленинград : Наука, 1964. 104 с.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
3. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.
4. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Ленинград : Наука, 1984. 136 с.
5. Владимирская Л. М. Статус категории утверждения / отрицания в современном немецком языке : дис... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Санкт-Петербург, 1999. 429 с.
6. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва : Просвещение, 1969. 183 с.
7. Медвідь О. М. Лінгвістичний статус квантитативних одиниць: парадигматична та синтагматична представленість : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2012. 197 с.
8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-е, перероб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 392 с.
9. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель). Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
10. Страйк ілюзій: Антологія сучасної української драматургії / упорядн. Н. Мірошніченко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 370 с.
11. Сучасна українська драматургія : альманах / упорядн. В. Фольварочний. Київ : Укр. письменник, 2006. Вип. 2. 256 с.
12. Сучасна українська драматургія : альманах / упорядн. Я. М. Верещак. Київ : Фенікс, 2007. Вип. 4. 344 с.
13. Ткачук Т. П. Категорія допустовості в українській літературній мові. Вінниця : ТОВ «Вид-во друкарня

Діло», 2013. 221 с.

14. Українка Леся. Досвітні вогні. Київ : Вид-во дит. л-ри «Веселка», 1975. 159 с.
15. Українська література : Хрестоматія нововведених творів : у трьох частинах / упорядн. Р. В. Мовчан. Київ : Генеза, 2003. Ч. 3. 576 с.
16. Харитоновна И. Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. Киев : Вища шк., 1982. 159 с.
17. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.